

A critical edition of Stephen Langton's († 1228) theological question *De persona*

Magdalena Bieniak

I. Introduction.¹

Over twenty five years have passed since Sten Ebbesen and Lars Boje Mortensen offered in this journal a partial edition of Stephen Langton's *Summa* and of some of his theological questions.² A further step in the "Langton rediscovery" was taken in the same journal with Riccardo Quinto's critical edition of three questions on fear of God.³ Next,⁴ Quinto laid a solid foundation for studies of the transmission of Langton's writings by publishing a catalogue of all his questions and a description of the manuscripts that contain them.⁵ However, most of the questions remain unpublished.⁶ The

¹This paper is a fruit of researches carried on in the frame of a PhD dissertation in Philosophy on «The psychology of Hugh of St.-Cher and its theological background in Paris (1200-1240)» cotutored by Riccardo Quinto at the University of Padua and Ruedy Imbach at the University of Paris Sorbonne.

²S. Ebbesen - L. B. Mortensen, *A Partial Edition of Stephen Langton's Summa and Quaestiones with Parallels from Andrew Sunesen's Hexaemeron*, «Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin» 49 (1985), 25-26.

³R. Quinto, *Die Quaestiones des Stephan Langton über die Gottesfurcht (eingeleitet und herausgegeben von R. Q.)*, «Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin» 62 (1992), 77-165.

⁴As to the history of intense research on Langton's writings carried on in the Thirties and Forties of the Twentieth Century, which lead anyway to almost no edition, see the recent paper of Kent Emery, *Quaestiones, Sententiae and Summae from the Later Twelfth and Early Thirteenth Centuries: The Joseph N. Garvin Papers (I)*, «Bulletin de Philosophie Médiévale» 47 (2005), 11-68.

⁵R. Quinto, "Doctor Nominatissimus". *Stefano Langton († 1228) e la tradizione delle sue opere*, Aschendorff, Münster 1994 (BGPTM, N.F. 39).

⁶Since the publication of the catalogue the following questions have been edited: *De homine assumpto* (CAMBo59), L. O. Nielsen - S. Ebbesen, *Texts Illustrating the Debate about Christology in the Wake of Alexander III's 1177 Condemnation*, «Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin» 66 (1996), 217-251; *De relaxationibus que fiunt in ecclesia* (CAMB160), R. Quinto, *Giubileo e attesa escatologica negli autori monastici e nei maestri della "sacra pagina"*, «Medioevo» 26 (2001), 25-109; I. P. Bejczy, *Two Questions of Stephen Langton on the Cardinal Virtues*, «Medioevo» 31 (2006), 299-335, (CAMBo88-133); *De praeceptis decalogi* and *De additionibus* (CAMBo98-099a) edited by Lauge Lielsen (proceedings in preparation) and *De raptu Pauli* (CAMB118) edited by Barbara Faes de Mottoni (proceedings in preparation). See also R. Quinto, *Stephen Langton. Theology and Literature of Pastoral Care in "In principio erat uerbum"*. *Mélanges offerts en hommage à Paul Tombeur*, ed. B.-M. Tock, Brepols, Turnhout 2005 (Textes et études du moyen âge, 25), 301, adn. 2.

present edition is meant as a modest contribution to the task of filling this gap, while we are waiting for the comprehensive edition of Langton's *Quaestiones* that is to appear in "Auctores Britannici Medii Aevi".

The theological questions occupy an important position among the writings of the Paris secular master, later archbishop of Canterbury. They discuss, in fact, the most characteristic points of Langton's doctrine by presenting an exhaustive explanation of every statement and by studying a wide range of possible objections. The question *De persona* fully supports this evaluation. Langton also treats the problem of *persona* in his *Commentary on the Sentences* and in his *Summa*, but the argumentation offered by the question is both more systematic and more complete than that found in the two other works.

Thanks to the comparison between the three writings on the notion of 'person' it is possible, as well, to make a hypothesis concerning their relative chronology. The theological question was probably written when the *Commentary* was ready.⁷ On the contrary, at least the first redaction of the question⁸ was prepared before the composition of Langton's *Summa*, which refers twice to the question's text in a chapter concerning the subject of person.⁹

The *quaestio* was most likely composed before 1207.¹⁰

---

⁷ As to the recent hypothesis regarding the date of *Commentary*'s composition, see C. Angotti, *Étienne Langton commentateur des Sentences* in *Étienne Langton. Prédicateur, bibliste et théologien*, Colloque international 13-15 septembre 2006, Paris, Centre d'études du Saulchoir, EPHE-CNRS, cur. N. Bériou, F. Morenzoni, Brepols, Turnholt (Bibliothèque d'histoire culturelle du moyen âge), proceedings in preparation. See also R. Quinto, *Hugh of St.-Cher's Use of Stephen Langton*, in *Medieval Analyses in Language and Cognition. Acts of the Symposium 'The Copenhagen School of Medieval Philosophy'*, January 10-13, 1996, cur. S. Ebbesen - R. L. Friedman, The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, Copenhagen 1999, 284 (*Historisk-filosofiske Meddelelser*, 77). Regarding the relative chronology of the Langton's question, *Commentary* and *Summa*, see M. Bieniak, *La définition de 'persona', d'Étienne Langton à Hugues de Saint-Cher*, in *Étienne Langton. Prédicateur*, proceedings in preparation.

⁸ See below, p. 89.

⁹ See «*De persona* in Ebbesen - Mortensen, *A Partial Edition*, 124; 129.

¹⁰ The problem of the date of the theological questions' composition has been recently treated by Riccardo Quinto, who maintains that at least one of the manuscript families of the *Quaestiones* (namely the one which contains our question on the person) must have existed before Langton's appointment as Archbishop (June 1207): see *La constitution du texte des Quaestiones* in *Étienne Langton. Prédicateur*, proceedings in preparation. See also L. Antl, *An Introduction to the "Quaestiones Theologicae" of Stephen Langton*, «*Franciscan Studies*» 12 (1952), 170 and S. Ebbesen - L. B. Mortensen, *A Partial Edition of Stephens Langton's Summa and Quaestiones with Parallels from Andrew Sunesen's Hexaameron*, «*Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin*» 49 (1985), 25-26. Ebbesen-Mortensen observe that some version of the *Quaestiones* must have existed in time to be used by Anders Sunesen when composing his *Hexaameron* (probably before 1195).

II. The manuscripts

Following manuscripts contain our question:

- A – Avranches, Bibl. Mun., 230 (XIII sec.), f. 237vb-239rb;
- Ca – Cambridge, St. John's College Libr., 57 (XIII sec.), f. 187vb-189rb;
- Cb – Cambridge, St. John's College Libr., 57 (XIII sec.), f. 270rb-271va;
- E – Erlangen, Universitätsbibliothek, ms. 260 (XIII sec.), f. 100vb-102rb;
- P – Paris, Bibl. Nat., lat. 14526 (XIII sec.), f. 142ra-143rb;
- R – Città del Vaticano, Bibl. Ap. Vat., Vat. lat. 4297 (XIII sec.), f. 31ra-32va.
- S – Paris, Bibl. Nat., lat. 16385 (XIII sec.), f. 34vb-36va.¹¹

In the general catalogue of Langton's *Quaestiones theologiae*, the *Quaestio de persona* is listed among the *Quaestiones extra indicem*, as it can be found twice in the manuscript 57 of Cambridge (namely in its first and second parts, Ca and Cb),¹² but it is absent from the so-called "first index" contained by the same manuscript. In the catalogue the question receives the numbers 219/ 13 EB 83/ 11 PP 2.¹³

Thanks to the collation of seven witnesses and to the analysis of the variants, it has been possible to make some hypothesis regarding the history of the text's transmission.

1) First of all, manuscripts A, S and R clearly belong to one family, as already stated by Riccardo Quinto,¹⁴ following whom we shall call their common ancestor 'β'. The common readings of β, which are not confirmed by the remaining manuscripts, are numerous, e. g.:

- l. 9: eius *om.* β
- l. 10: subsistentia] substantia β
- l. 12: dicitur *om.* β
- l. 48: creata] increata β
- l. 55: theatralibus] naturalibus β
- l. 104: descriptum] descriptio β
- l. 128: substantiuatum] subiectum β
- l. 256: omne] esse β

¹¹As to the description of all the manuscripts, see Quinto, "Doctor Nominatissimus", 93-116; 161-165.

¹²See Quinto, "Doctor Nominatissimus", 128-140.

¹³In the entry 219 is indicated as witness of the *Quaestio* also the chapter of the *Summa* we have spoken of (01C\$ 039), in accordance with the policy which Quinto followed in the book, but later abandoned, of treating Langton's *Summa* and *Quaestiones* as a unity.

¹⁴Cf. Quinto, "Doctor Nominatissimus", 116.

Most of the β -readings are less plausible than those offered by CaCbEP. The variants of the β -family, in fact, often make the text incomprehensible or incoherent (e. g. l. 10: *subsistentia*] *substantia* β ; l. 32: *natura*] *nomina* β).

Concerning the features of the single members of this family, the greatest number of individual variants is offered by R. This manuscript also omits an extensive section, which is about one column long (l. 164: *filium dei assumere... ..hoc nomen persona secundum quod dicitur tantum de personis om.* R). On the contrary, A and S contain very similar texts, with the only difference that A presents a greater number of omissions.

Some readings of the β -family are shared by another manuscript, namely by P. Its text usually accords with the version offered by CaCbE; in some significant cases, however, P confirms the readings of β , e. g.:

l. 25: *naturales*] *naturaliter* β P

l. 35: *ergo*] *enim* β P

l. 46: *inproprie*] *proprie* β P

l. 172: *quod non concedimus, quia hoc nomen om.* β P

l. 436: *set cum*] *sicut* β P

The correlations between the β -family and P imply the existence of a common ancestor. We shall use the siglum δ for the consensus of β and P.

Considering all the manuscripts which contain our question, the δ -family occupies a relatively low position. Some elements evidently confirm this:

l. 77: an obvious repetition is presented by all the manuscripts except E; however, only Ca contains the whole passage: «*potest demonstrari per orationem constantem ex descriptione et pronomine demonstratiuo*».¹⁵ In all probability the copyist of δ finds in his exemplar the entire repetition, but he abbreviates it with an 'etc.', as he does not realize that he is facing an error. Consequently, in ARSP we find: «*potest demonstrari per etc.*».

l. 409: *hoc et hec est uera Christus est factus om. hom.* δ

l. 436: *set cum*] *sicut* δ . In this case, from a paleographical point of view, it seems easier to derive 'sicut' (sic) from "set cum" (s;c) than the converse.

To conclude, the δ -family offers a rather corrupt text and it probably represents a low branch of the *stemma codicum*.¹⁶

2) The Ca manuscript is independent of the δ -family. Furthermore, it offers some additions which are absent from all the other manuscripts. These

¹⁵For unclear reasons, Cb repeats only a part of the passage: «*potest demonstrari per orationem constantem*».

¹⁶The position in a *stemma* does not imply any conclusion regarding the actual age of the four manuscripts. In fact, APRS could have been copied earlier than CaCbE. As to the age of the manuscripts, see Quinto, "Doctor Nominatissimus", 136.

short supplementary passages are present above all in the introductory part of the text, which is concerned with the meaning of four notions, *usia*, *usiosis*, *ypostasis* and *prosopon*. Undoubtedly, these portions of text did not belong to the original version of the *quaestio*. Moreover, it is possible to indicate their provenance. The first three added passages, which are situated in the second paragraph, clearly derive from the distinction 26 of Stephen Langton's *Commentary on the Sentences*,¹⁷ while the fourth passage adds a well-known etymology of the term 'person'.¹⁸ Finally, the only addition which is not placed in the introductory part of the *quaestio* does not introduce any new argument, but it simply repeats the preceding phrase in a symmetric way.

The presence of these individual additions in Ca is useful to establish the date of composition of the manuscript. Considering the origin of the added passages, the Cambridge manuscript must have been written after the composition of Langton's *Commentary on the Sentences*.

The portions of text included only by Ca are placed in the present edition in the first-level apparatus, separately from the critical notes.

3) The second section of the Cambridge manuscript, namely Cb, contains a text which is shorter than the one offered by the other manuscripts. Cb presents only 60 percent of the longer text. However, it is evident that this version is not less comprehensible or fluent than the longer one: on the contrary, in several cases the lack of certain passages (e. g. l. 115 – l. 149ss; l. 239 – l. 243) seems to contribute to a major coherence of the text. In all probability, then, the Ca, E and δ versions were composed after Cb. In other words, manuscript Cb seems to be the one closest to the first redaction of the question. It is difficult to determine the origin and paternity of the additional portions of the text. However, it is plausible to suppose the existence of an exemplar with marginal glosses which were subsequently incorporated into the main

¹⁷See below, l. 7: *natura*] *idest sine nota alicuius forme, unde satis conuenit diuine essentie*; l. 8: *subsistit*] *scilicet substantialem formam*; l. 13: *accidentibus*] *ergo secundum hoc non sumitur substantia prout est genus generalissimum*; see also Stephanus Langton, *Commentarius in Sententias* I, dist. 26 in A. M. Landgraf (Hg.), *Der Sentenzenkommentar des Kardinals Stephan Langton*, Aschendorff, Münster 1952 (BGPhThM, 37.1), 25-26: «Hoc nomen essentia naturam rei existentis per se generalissime significat; sine nota forme alicuius conuenit satis proprie essentie diuine. Hoc nomen substantia equivocum est et ad formam substantialem et ad substantiam existentem per illam formam; hoc quo subsistit, hoc quod subsistit, scilicet per substantialem formam substantia quod subsistit accidentibus. Duo media non conueniunt proprie diuine essentie, quia nec participant formam substantialem nec in illa cadunt accidentia».

¹⁸See below, l. 20: *personando*] *uel persona quasi per se una*; this etymology can be found, for instance, in the *Sententiae* of Simon of Tournai (ed. M. Schmaus in *Die Trinitatslehre des Simon von Tournai*, «Rech. Theol. Anc. Méd.» 3 (1931), 62³⁶-63³³).

text.¹⁹ As a result, in our stemma 'γ' represents the sub-archetype of Ca and δ, which contained the marginal notes already integrated into the text of the question.

The existence of two different versions imposes upon the editor the duty to signal in some way their differences. In the present case, considering the fact that the passages shared by all the manuscripts can be easily collated, we have decided to present a single text and to place the additional sections in between double square brackets ('[ ]'). This method offers two main advantages: on the one hand, it helps to recognize immediately the passages which did not belong to the first redaction of the *quaestio*; on the other hand, it offers the possibility to identify the individual errors of Cb (e. g. l. 38: ypostasis hoc nomen] *om.* Cb; l. 94: condeclinabiliter] indeclinabiliter Cb; l. 195: uera diuina essentia est indiuidua] natura diuina essentia est diuidua Cb). Due to its particular position in the *stemma*, all the rejected Cb - readings have been mentioned in the critical apparatus.

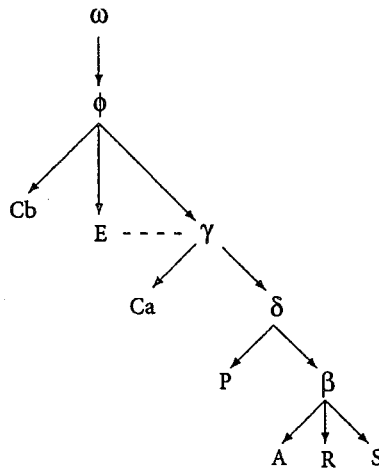
4) Manuscript E in several cases supports Cb in a significant way. For instance, it omits the second of the long interpolations which are present in Ca and δ (see l. 106 – l. 115); as to the first of the additional passages (l. 85 – l. 93) it is reported in a subsequent part of the text, namely at the end of the third of the extended integrations (l. 149). Furthermore, in one case an individual error of Cb is first reported, then corrected by E (l. 177: *rationalis sECaδ : generalis CbE*). Thanks to these elements it is possible to advance a hypothesis regarding the position of E in the *stemma*. The copyist of this manuscript probably had at his disposal an exemplar which was very similar to the model of Cb. However, he had also access to a second exemplar, which contained the longer version of the question. It seems that he realized that some passages were absent from the first model. As a result, he probably decided to complete his text by means of his other manuscript. This contamination helps to explain why E often follows Cb (e. g. l. 8: *subsistat CbE*] *subsistit Caδ*; l. 13: *substat accidentibus CbE*] *accidentibus substat Caδ*; l. 97: *rationalis Caδ*] *racionales CbE*), even though it generally presents a longer version of the question, which resembles the one of Ca.

Finally, a peculiar feature of E consists in the fact that many of its individual omissions have been rectified by marginal additions.

¹⁹ A similar case has been studied by A. Gregory, *The Cambridge Manuscript of the Quaestiones of Stephen Langton*, «The New Scholasticism» 4 (1930), 190-204.

5) *Stemma Codicum.*

The relations between the manuscripts can be illustrated in the following way:

III. Abbreviations.

Alan. – Alanus ab Insulis

Quoniam hom. – *Summa «Quoniam homines»* in P. Glorieux, *La somme «Quoniam homines» d'Alain de Lille*, «Archives d'histoire doctrinaire et littéraire du moyen âge» 20 (1953), 113-364.

Aug. – Augustinus Hipponensis

Trin. – *De Trinitate*, ed. W. J. Mountain, Brepols, Turnholt 1968 (CCSL 50-50A), PL 42, 819-1098.

Tract. in Ioh. – *Tractatus in Iohannis Euangelium CXXIV*, ed. R. Willelms, Brepols, Turnholt 1954 (CCSL 36), PL 35, 1379-1976.

Boeth. – Boethius

C. Eut. – *Contra Eutychen et Nestorium*, ed. H. F. Stewart - E. K. Rand, W. Heinemann, London 1953, 72-127 (The Loeb Classical Library); PL 64, 1337 - 1354.

Gilb. Porret. – Gilbertus Porretanus

In c. Eut. – *Expositio in Boecii librum Contra Euticen et Nestorium* in *The Commentaries on Boethius by Gilbert of Poitiers*, ed. N. M. Häring, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto 1966, 233-364 (Studies and Texts 13), PL 64, 1355-1412.

Ioh. Dam. – Iohannes Damascenus

Fid. orth. – *De fide orthodoxa*, Translatio Burgundionis, ed. E. M. Buytaert, Franciscan Institute Publications, Louvain- New York- Paderborn 1955; PG 94, 789-1228 (The Franciscan Institute Publication, Text Series, 8).

Petr. Lomb. – Petrus Lombardus

Sent. – *Sententiae in IV libris distinctae*, ed. Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas, Roma 1971-1981.

Prisc. – Priscianus

Inst. – *Prisciani grammatici Caesariensis institutionum grammaticarum libri XVIII*, ed. M. Hertz - H. Keil in *Grammatici Latini*, t. 2-3, Teubner, Leipzig 1855-1859 (repr. Olms, Hildesheim 1961).

Steph. Lang. – Stephanus Langton

Comm. in Sent. – *Commentarius in Sententias*, ed. A. M. Landgraf, Aschen-dorff, Münster 1952 (B.G.Ph.Th.M., 37.1).

Summa – *Summa*, ed. S. Ebbesen - L. B. Mortensen, «Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin» 49 (1985), 37-224.

BGPhThM – Beiträge zur Geschichte der Philosophie (und Theologie)
des Mittelalters, Münster 1891 ss.

CCSL – Corpus Christianorum, Series Latina

PG – J.-P. Migne, Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca

PL – J.-P. Migne, Patrologiae Cursus Completus, Series Latina

add. – addidit

inf. – inferior

iter. – iteravit

ms. – codex manu scriptus

mss. – codices manu scripti

om. – omisit

p – (ante siglum alicuius codicis) forma pristina textus

s – (ante siglum alicuius codicis) secundus status textus

【 】 – deest in Cb

<STEPHANUS LANGTON>

De persona

<I De quatuor nominibus>

Quatuor sunt nomina apud Grecos, scilicet 'usia', 'usiosis', 'ypostasis', 'prosopon', quibus equipollent per ordinem alia quatuor apud Latinos, scilicet 'essentia', 'subsistentia', 'substantia', 'persona'.

Ista enim sic accipiuntur in creaturis, ut 'usia' siue 'essentia' dicatur 'natura' intellecta ut natura. 'Subsistentia' uero equiuoca est ad "id quod substat" siue subsistit et ad "id quo subsistit". "Id quod subsistit" est ipsa res forme subiecta; "id quo res subsistit" est eius substantialis proprietas. Dicitur ergo 'usiosis' siue 'subsistentia' "id quod subsistit", et 'ypostasis' siue 'substantia' dicitur "id quod substat" siue subsistit. Et ita idem dicitur 'subsistentia' quod 'substantia', set alia et alia ratione: 'subsistentia' enim dicitur quia substat forme substantiali, 'substantia' quia substat accidentibus.

Ista nomina 'prosopon' – 'persona' sunt paria et sunt sumpta a personis theatralibus, set diuersis de causis. Persone enim theatrales laruate sunt et sonore, quia laruas habent in facie et uocem per larue concauitatem emittunt. Hoc nomen 'prosopon' sumitur ab eo quod persona est laruata, unde dicitur a 'pro' quod est 'in' uel 'ante', et 'sopos' quod est 'facies', unde 'prosopon' quasi 'in facie' uel 'ante faciem'. || Hoc nomen uero 'persona' sumitur ab eo quod persona || theatralis est sonora et ita dicitur a 'personando', unde dicendum esset 'persona' acuto accentu posito super primam sillabam,

7 natura] idest sine nota alicuius forme, unde satis conuenit diuine essentie *add.* Ca 8 subsistit] scilicet substantialem formam *add.* Ca 13 accidentibus] ergo secundum hoc non sumitur substantia prout est genus generalissimum *add.* Ca 20 personando] uel persona quasi per se una *add.* Ca

1 De persona Ca : De quatuor nominibus A De usia, usiosis, ypostasis, prosopa; de essentia, subsistentia, substantia et persona Cb *om.* EPR Ypostasis est notio S 4 equipollent per ordinem E : equipollent per ordinem et respondent Cb equipollent et per ordinem respondent P equipollent per ordinem respondent AR equipollenter per ordinem respondent CaS 8 subsistit γ : subsistat CbE 10 subsistentia] substantia β 19 E 101ra 20 P 142rb 21 acuto accentu posito super primam sillabam *om.* Cb

2 De quatuor nominibus : Cf. Steph. Lang., *Com. in Sent.* I, 26, ed. A. M. Landgraf, 25-26; id., *Sum.*, ed. S. Ebbesen – L. B. Mortensen, 124-125. 3 Quatuor... ..substantia persona : cf. Boeth., *c. Eut.*, c. 3, ed. Stewart-Rand-Tester, 88⁵⁹⁻⁶², PL 64, 1344 C. 14 Ista nomina... ..persono personas : cf. Boeth., *c. Eut.*, c. 3, ed. Stewart-Rand-Tester, 86⁷⁻¹⁶, PL 64, 1343 D.

nisi propter differentiam secunde persone imperatiui huius uerbi 'persono', 'personas'.

Ab hac significatione personarum theatralium sunt translata predicta duo
 25 nomina ad personas naturales creatas, scilicet ad homines quadam similitudine. Persone enim laruate siue theatrales discrete sunt et discernentes, discrete siue distincte per laruas, discernentes per diuersas uocum modulationes et per alia. Similiter homines discreti sunt et discernentes: discreti suis singularibus || proprietatibus, discernentes quia sunt rationales.

30 Ab hiis creaturarum significationibus transferuntur predicta nomina ad trinitatem. Et dicitur 'usia' siue 'essentia' ipsa diuina essentia et satis competenter: ipsa enim est summa natura. Set hoc nomen 'usiosis' iuxta aliquam similitudinem non est translatum, quia nihil est in trinitate quod substat forme substantiali, nec aliqua est ibi forma substantialis, nec habemus respectum
 35 ad humanitatem Christi. Non ergo utimur in trinitate hoc nomine 'usiosis', tamen eius equipollens, scilicet 'subsistentia', transferimus ad idem ad quod hoc nomen 'ypostasis'.

Hoc nomen 'substantia' sumitur in trinitate dupliciter, ualde inproprie et quodam medio modo. Cum enim in creaturis dicatur 'substantia' res que
 40 accidentibus substat, ibi sumitur inproprie hoc nomen 'substantia' ad significandum idem quod hoc nomen 'essentia', et ita supponit diuinam essentiam que nullis accidentibus substat; quodam modo medio, scilicet partim proprie, partim inproprie, significat hoc nomen 'substantia' in trinitate sicut hoc || nomen 'ypostasis'. Et sumitur ad supponendum ypostasim in hoc proprie,
 45 quia sicut in creaturis substantia accidentibus substat, sic in trinitate ypostasis siue persona sue notioni substat. Set in hoc inproprie, quia ea quibus substat substantia creata, sunt accidentia et inherent, set nulla notio est accidens uel inherens. Item, in hoc inproprie, quia substantia creata non est id cui substat, set ypostasis est notio cui substat, et ita substantia est notio cui
 50 substat.

Item. Ista nomina 'prosopon' - 'persona' transferuntur a personis creatis ad increatas quadam similitudine. Sicut enim persone create discrete sunt et discernentes, sic et increate. Discernuntur enim et distinguuntur suis notionibus et discernunt quia sunt rationales.

55 Item. Sicut in personis theatralibus eadem res est diuerse persone, quia modo est Dauus, modo Gnato et similia, sic in trinitate eadem res, scilicet diuina essentia, est plures persone.

28 suis Cb: sunt EY 29 A 238ra 36 subsistentia CaCbASP: substantia ER 38 ypostasis hoc nomen om. Cb 42 scilicet scripsi cum P: set CaCbEβ 44 Cb 270va 46 sue Cb: siue Caβ om. EP 55 theatralibus] naturalibus β

[[Istud planius patet nominali assignato qualiter quatuor nomina latina respondeant quatur nominibus grecis.]]

60

<II De persona >

[[Primum est querere in hac questione de significatione huius nominis 'persona', utrum sit essentielle aut personale.]]

<1> || Persona sic describitur a Boetio in libro De trinitate: «Persona est substantia rationalis nature indiuidua». Set queritur in qua significatione ponatur hoc nomen 'substantia' in predicta descriptione: aut enim ponitur ibi pro 'usia', aut pro 'ypostasi'. Ista enim sunt immediata, quia sic non solum describitur persona creata, set etiam increata. Et hoc nomen 'substantia' non accipitur in trinitate nisi pro 'usia' uel 'ypostasi', ergo in predicta descriptione ponitur alterutro istorum modorum. Si pro 'usia', ergo supponit pro diuina essentia, ergo et totalis descriptio. Set descriptum, scilicet hoc nomen 'persona', supponit pro persona; set supposita essentia non supponitur persona nec e contrario, ergo descriptio et descriptum non supponunt pro eodem, et ita descriptio non est conueniens.

Item. Descriptio et descriptum dicuntur cum demonstratione, idest quicquid uel quisquis potest demonstrari per orationem constantem ex descriptione et pronomine demonstratiuo. Set per hunc terminum "hec persona" demonstratur pater, ergo et per hunc "hec substantia rationalis nature indiuidua" est demonstrato pater, ergo "hec substantia" est demonstrato pater, quia si descriptio supponit pro patre, et principalis pars descriptionis. Et ita hec est uera "hec substantia est demonstrato pater", eadem ratione et "hec essentia est demonstrato pater", quod falsum est. Immo est incongrua, quia nunquam per terminum essentialem demonstratur persona, nec per personalem essentia.

[[Item. Aut ponitur ibi 'substantia' prout est uel significat "genus generalissimum in primo predicamento", aut prout parificatur huic termino "res per se existens". Si prout est genus generalissimum, non conuenit personis increatis, quod est contra Boetium qui ibi intendit ostendere quod Christus sit

59 respondeant CaAS: respondent ER 61 De persona R: Descriptio persone E om. CaCbA-SP 64 Ca 188^a 76-77 descriptione pCaEð: descripto sCaCb 77 potest demonstrari per orationem constantem ex descriptione et pronomine demonstratiuo iter. Ca potest demonstrari per orationem constantem add. Cb potest demonstrari per etc. add. ð 78-79 ergo hec substantia rationalis nature indiuidua est demonstrato patre iter. CaCbEP 85 Item. Aut ponitur ibi... ..ergo superfluunt alie partes descriptionis inf. E

64 De trinitate: Boeth., c. Eut., c. 3, ed. Stewart-Rand-Tester, 84⁴⁵, PL 64, 1343 C-D.

88 Contra Boetium: cf. Boeth., c. Eut., ed. Stewart-Rand-Tester, 72-76, PL 64, 1338 C-1341 A.

90 persona. Si prout parificatur predicto termino, ergo conuenit diuine essentie; similiter et alie partes descriptionis, ergo et descriptio conuenit diuine essentie ita quod supponit pro ea; ergo et descriptum quod absit. Si uero sumitur hic hoc nomen 'substantia' ita quod parificetur huic nomini 'persona', ergo superfluunt alie partes descriptionis.]

95 Item. Descriptio et descriptum dicuntur condeclinabiliter, idest si descriptio singulariter, et descriptum, et e contrario; et si hoc in nominatiuo casu, et illud, et e contrario, et sic de aliis casibus. Set pater et filius et spiritus sanctus sunt tres persone, ergo sunt tres substantie rationalis nature indiuidue, ergo sunt tres substantie, ergo tres essentie, quod est impossibile.

Si hoc nomen 'substantia' in predicta descriptione supponit pro ypostasi, 100 ergo ponitur ibi pro hoc nomine 'ypostasis', ergo ualet ibi idem quod hoc 'nomen' persona, ergo est sensus "persona est substantia rationalis nature indiuidua", idest persona est rationalis nature indiuidua. Set secundum hoc omnes partes || descriptionis preter hoc nomen 'substantia' superfluunt, et descriptum siue eius equipollens ponitur in descriptione, et ita est omnino || 105 superflua et inconueniens.

[Item. Queritur quomodo ponatur hoc nomen 'indiuidua' || in illa descriptione, si secundum quod species dicitur habere indiuidua. Quod uideatur uelle Boetius assignans quare in descriptione ponatur, et dicit quod ad differentiam speciei que non est indiuidua, idest discreta et distincta, immo 110 est diuidua. Ergo anima est indiuidua, quia distincta et discreta et per se existens; et est substantia rationalis nature, ergo ei conuenit descriptio, ergo est persona. Si sumitur ibi 'indiuidua', idest incommunicabilis ut pars, ergo diuina essentia est indiuidua; et est substantia rationalis nature, ergo ei conuenit descriptio directe, ergo et descriptum, ergo supposita diuina essentia 115 supponitur et persona.]

Ad hoc dicimus quod hoc nomen 'substantia' || ponitur in predicta descriptione pro hoc nomine 'ypostasis', nec tamen hoc nomen 'ypostasis' equipollet huic nomini 'persona', immo est superius. Pertinet enim hoc nomen 'ypostasis' in creaturis ad omnes res primi predicamenti, quia omnis res 120 primi predicamenti est ypostasis.

95 e contrario] et si descriptum pluraliter, et descriptio, et e contrario *add.* Ca

94 condeclinabiliter] indeclinabiliter Cb 97 rationalis *scripsi cum* γ: rationales CbE 99 si CaEPAS: set CbR 101 substantia] essentia E 102 persona] cum persona *add.* P 103 R 31va 104 A 238rb 106 S 35rb 112 ut pars CaP] compositione β 116 Cb 270vb 120 quia omnis res primi predicamenti est ypostasis *om.* δ

108 Boetius : cf. Boeth., *c. Eut.*, c. 3, ed. Stewart-Rand-Tester, 88⁴⁹⁻⁵⁵, PL 64, 1344 C.

¶ Et in eadem significatione conuenit comuniter hoc nomen 'ypostasis' personis increatis. Ista enim tria nomina: 'substantia' (prout ibi ponitur), 'ypostasis', 'quis' (prout Priscianus querit «quis natat in mari?», et responderetur «piscis»), equipollent et possunt dici personalia, non quia semper supponant personam, immo quandoque essentiam, ut lignum et asinum, || set quia quicquid supponunt ut personam supponunt. || Hoc quidem nomen 'quis' in nostro usu restringitur tantum ad rationalia, et secundum hoc continet sub se hoc pronomen 'iste' substantiuatum in masculino genere, || quod demonstrat tantum rationalia. Set secundum Priscianum largius sumitur, ita scilicet quod parificatur huic nomini 'ypostasis' et huic nomini 'substantia' posito in descriptione. Et secundum hoc nihil impedit quin possit subsumi et inueniri hoc pronomen 'iste' substantiuatum in masculino genere, et largius sumptum quam sumatur in usu nostro, quo inuento, per illud supponetur 'asinus'; similiter per hoc neutrum 'hoc': non tamen, asino demonstrato, 'istum esse' est 'hoc esse', sicut nec 'quem esse' siue 'esse quem' est 'esse quid', quia hoc pronomen 'iste' et hoc nomen 'quis' supponit personaliter, idest quod supponit, supponit ut personam, set et hoc pronomen 'hoc' et hoc nomen 'quid' est essentialiter et supponit essentialiter.

Sunt enim in hac facultate tres modi supponendi, scilicet essentialiter, ut 'esse quid' est 'esse essentiam'; personaliter, ut 'esse quem' est 'esse personam', et notionaliter, ut 'esse quam' est 'esse notionem'. Sumitur ergo hoc nomen 'substantia' in predicta descriptione equipollenter cum hoc nomine 'quis' uel cum hoc nomine 'ypostasis', unde non conuenit diuine essentie supposite, quia supposita diuina essentia non supponitur substantia in illa significatione, nec qui loquitur de essentia loquitur de substantia nec e contrario. Immo secundum hanc significationem huius nominis 'substantia' concedimus quod pater et filius et spiritus sanctus sunt tres substantie et tres

123 prout Priscianus Ca : pro personis δ prout personis E 125 P 142va 126 E 101rb
 128 substantiuatum] subiectum β 128 Ca 188rb 129 Priscianum] personis E 134 asino
 etiam add. APSCa 136 nomen CaPAS : pronomen ER 140 est E : et γ

123 Priscianus : Prisc., *Inst.* XVII, 43, ed. M. Hertz – H. Keil, t. 3.2, 134¹⁹⁻²³: «Appellativa quoque nomini infinito, quod est 'quis' solent subiungi, sed magis generalia aut specialia, ut 'quis inuenit literas?', 'homo', 'quis utilis aratro?' 'bos'; 'quis natat in mari?' 'piscis'; sed uidetur hic quoque res individua esse, cum de ipso generaliter animali est interrogatio». 129 Secundum Priscianum : Prisc., *Inst.* XVII, 41, ed. M. Hertz – H. Keil, t. 3.2, 133¹³⁻¹⁸: «Supra dictis vero nominibus vel aduerbiis, quia generaliter omnes in se species comprehendunt, omnibus sibi subiectis speciebus bene respondetur, ut si dicam 'quis' est ille?, potest ad hoc omnis substantie species responderi, quae est supposita interrogationi, ut 'homo', 'equus', 'corvus', 'piscis'».

ypostases sicut et tres persone: hoc enim sepe dicit Augustinus in libro De trinitate.]

150 Set in predicta descriptione restringitur hoc nomen 'substantia' per hoc adiunctum "rationalis nature" tantum ad rationalia primi predicamenti. Set quia non omne rationale est persona, additur 'indiudivua', ut per hoc excludantur illa rationalia, scilicet anime que non sunt persone. Dicitur enim 'indiudivua' illa sola substantia que est incommunicabilis compositione, idest
155 que non potest uenire in compositionem alicuius rei. Et ita cum anima ueniat in compositionem hominis, non est persona, quia non est substantia indiudivua, idest incommunicabilis compositione. Set angelus est persona, unde impossibile fuit et est filium dei assumpsisse angelum, quia si angelus assumeretur, ueniret in alicuius rei compositionem, quod fuit et est impossibile.
160 Set possibile fuit eum assumpsisse angelicam naturam. Si enim assumpsisset angelum, non esset angelus, quia nunquam assumens || est assumptum, et ita oporteret quod angelus ueniret in compositionem || alicuius rei que esset filius dei. Set hoc impossibile. Set si assumeret angelicam naturam, esset angelus, quod possibile fuit eum esse; e contrario, possibile fuit filium dei
165 assumere animam; set impossibile eum fuit assumere naturam anime, quia si assumeret naturam anime, esset anima, et ita ueniret in alicuius compositionem, et esset pars alicuius rei, et ita non esset substantia indiudivua, immo diudivua, et ita non esset persona, quod est impossibile. Pars enim alicuius rei non potest esse persona.

170 Magister tamen in Sententiis dicit quod anima dum est in corpore non est persona, set dum est extra corpus est persona, quia tunc, ut dicit, est substantia indiudivua; quod non concedimus, quia hoc nomen 'indiudivua' in illa descriptione non solum priuat actum componendi, set etiam aptitudinem, et

148 enim EPS : nomen CaAR 151 predicamenti] et ad personas increatas add. Ey 154 indiudivua illa sola substantia scripsi : illa sola substantia indiudivua mss. 160 eum Cb : enim Ey 161 R 31vb 162 S 35va 164 eum CbE : enim γ 164 esse] angelum add. β 164-165 filium dei assumere... ..hoc nomen persona secundum quod dicitur tantum de personis om. R

148 Augustinus in libro De trinitate : cf. Aug., *trin.* VII, c. 4, 7-8, CCSL 50, 255-259 (PL 42, 939-941): «Quod enim de personis secundum nostram, hoc de substantiis secundum Graecorum consuetudinem, ea quae diximus, oportet intelligi. Sic enim dicunt illi tres substantias, unam essentiam, quemadmodum nos dicimus tres personas, unam essentiam vel substantiam». 154 incommunicabilis compositione : cf. Alan., *Quoniam hom.*, n. 34-35, ed. P. Glorieux, 172-174. 169 Pars enim alicuius rei non potest esse persona : cf. Gilb. Porret., *In c. Eut.*, 3, 5, ed. Häring, 272²⁷⁻²⁸ (PL 64, 1371 D). 170 Magister tamen in Sententiis : cf. Petr. Lomb., *Sent.* III, 5, 3.2, ed. Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas, 48¹⁻⁵ : «Persona enim est substantia rationalis indiudivuae naturae, hoc autem est anima. Ergo si animam assumpsit, et personam; quod ideo non sequitur quia anima non est persona quando alii rei unita est personaliter, sed quando per se est, absoluta enim a corpore persona est, sicuti angelus».

ita cum anima extra corpus posita sit apta uenire in compositionem, non est tunc substantia indiuidua, quare nec || persona, nec esse potest.

175

Vt ergo breuiter concludamus: hoc nomen 'substantia' ponitur in predicatione descriptione prout designat generaliter ypostasim, set additur 'rationalis nature' ad excludendum omnia non rationalia primi predicamenti. Item, quia quedam rationalia, scilicet anime, non sunt persone, additur 'indiuidua' quod priuat communicabilitatem compositionis. Et preterea notat rem uel personam de qua dicitur singulari proprietate ab aliis rebus et personis discretam et distinctam, quod bene conuenit omnibus personis, scilicet creatis et increatis.

180

[Et ita Boetius incipit assignare rationem quare hoc nomen 'indiuidua' ponatur in descriptione, set non perficit assignationem rationis: non enim ponitur ibi prout species dicitur habere indiuidua, set prout notat incommunicabilitatem que duplex est, scilicet per singularem et discretam ab aliis rebus; et sic species, que comunicabilis est, excluditur ab illa descriptione. Et est incommunicabilitas || compositionis; et hoc nomen 'indiuidua' positum in descriptione notat utramque incommunicabilitatem, idest notat quod res de qua dicitur sit incommunicabilis utroque modo, et ita excludit a descriptione et speciem || et animam, quia una est comunicabilis uno modo, et altera altero modo.]

185

190

<2> Set queritur utrum hoc nomen 'indiuidua' dicatur de diuina essentia, utrum scilicet hec sit uera: "diuina essentia est indiuidua".

195

Ad hoc dicimus quod hoc nomen 'indiuidua' potest sumi dupliciter, scilicet ut dicatur 'indiuidua', idest incommunicabilis compositione ita quod nihil aliud notatur per illud nomen, et secundum hoc diuina essentia est indiuidua, idest incommunicabilis compositione, uel potest sumi 'indiuidua', idest incommunicabilis compositione; et singulari proprietate ab aliis rebus et personis discreta et distincta, et secundum hoc diuina essentia non est indiuidua, quia nulla proprietate distinguitur. Et utroque istorum modorum conuenienter ponitur hoc nomen 'indiuidua' in predicta descriptione.

200

<3> || Item. Queritur utrum predicta descriptio conueniat diuine essentie.

Ad hoc dicimus quod non conuenit ei suppositione, set assignatione, scilicet ex parte predicati. Hec enim est uera: "diuina essentia est substantia rationalis nature indiuidua".

205

175 A 238va 177-178 rationalis sEγ : generalis CbpE 181 singulari] singularitate Cb
189 E 101va 192 Ca 188va 195 uera diuina essentia est indiuidua] natura diuina essentia est diuidua Cb 196 indiuidua] diuidua Cb 200 uel potest sumi indiuidua, idest incommunicabilis compositione CaCb : om. Eδ 203 hoc nomen indiuidua om. Cb 204 Cb 271ra

184 Boetius : cf. supra, p. 103, l. 245.

Set contra. Sumatur hoc nomen 'indiuidua' secundum quod notat predicta duo – "diuina essentia est substantia rationalis nature indiuidua", ergo diuina
 210 essentia est indiuidua, et ita proprietate distincta: non ualet argumentatio. Instantia: diuina essentia est persona genita, ergo diuina essentia est genita. Set nonne dicitur in quadam prefatione "indiuidue unitatis || confessio", et ita unitas siue diuina essentia est indiuidua.

Ad hoc dicimus quod in illa prefatione sumitur hoc nomen 'indiuidua' pro
 215 hoc nomine 'simplex', et ita non est obiectio.

¶4> Item. Queritur utrum predicta descriptio conueniat tam creatis quam increatis personis. Quod autem conueniat creatis patet per eius partes. Item. Quod conueniat increatis patet per intentionem Boetii de personis contra hereticos disputantis. Et ita conuenit tam creatis quam increatis, quod concedimus in quadam communi significatione huius nominis 'substantia'. Est enim ibi commune ad omnes ypostases primi predicamenti et ad ypostases increatas. Similiter et alie partes descriptionis sunt communes ad personas creatas et personas increatas. Similiter hoc nomen 'persona' ibi, licet enim in quadam speciali significatione dicatur de || personis increatis, et in alia speciali tantum de creatis; nihilominus tamen in quadam comuni significatione dicitur tam de personis creatis quam de increatis.

Set nota quod licet in quadam significatione dicatur hoc nomen 'persona' tantum de personis creatis, non tamen in illa significatione conuenit omni persone create. Christus enim est persona creata, non tamen conuenit ei hoc
 230 nomen 'persona' secundum quod dicitur tantum de personis creatis, quia Christus non est persona secundum quod homo; unde in nulla significatione conuenit ei hoc nomen persona, in qua non conueniret ei cum uerbo presentis temporis ante incarnationem. Vnde hec descriptio "substantia rationalis nature indiuidua", prout parificatur huic nomini 'persona' secundum
 235 quod dicitur de personis creatis non conuenit Christo, quia Christus non est substantia secundum quod homo, secundum quod hoc nomen 'substantia' ibi ponitur, et supponit 'ypostasim', siue 'quem' et non 'quid'. Set Christus secundum quod homo non est 'quis', set 'quid'.

¶5> De significatione persone.

Set cum Augustinus dicat quod "personam esse est essentiam esse" et e
 240 contrario, [dicit enim quod «idem est deo esse personam et esse essentiam»,

212 S 35vb 224 dicatur] hoc nomen 'persona' add. CaEAS 224 P 142vb 236 homo secundum quod om. δ 239 de significatione persone γ: om. Cb in designatione persone E

218 Per intentionem Boetii: cf. supra, p. 97, l. 88 et adnot. 240 Augustinus: Aug., *trin.* VII, c. 6, 11, CCSL 50, 261 (PL 42, 943).

sicut habemus in primo Sententiarum, ¶ queritur quid predicet siue significet hoc nomen 'persona' cum dicitur "pater est persona".

¶ Videtur per predicta uerba Augustini quod sit nomen essentiale. ¶

Item. Dicit Augustinus quod quicquid dicitur de tribus personis secundum essentiam, dicitur sigillatim de qualibet illarum et in summa, scilicet singulariter de illis insimul, excepto hoc nomine 'persona'. Nulla esset ista exceptio, nisi hoc nomen 'persona' secundum essentiam diceretur de personis, et ita est essentiale. 245

Item. Dicitur quod cum christiani dicerent patrem et filium et spiritum sanctum esse tres, heretici instarent eis querendo "quid tres". Vt satisfaceret instantie hereticorum, inuentum est hoc nomen 'persona', quod respondetur ¶ ad illam questionem. Ergo inuentum est hoc nomen 'persona' ad respondendum questionem per 'quid'. Set 'quid' non querit nisi de essentia, ergo 'persona' est essentiale nomen. 250 255

Set contra. Omne nomen dictum de trinitate est essentiale aut relatiuum. Set hoc nomen 'persona' dicitur de trinitate, ergo est tale uel tale.

Item. Hoc nomen 'persona' dicitur de patre, ergo essentialiter uel relatiue. Si essentialiter, ergo est essentiale, et ita suppo ¶ sita diuina essentia supponitur persona; ergo sicut hec est uera "tres persone sunt una essentia", ita et hec "tres persone sunt una persona", quod falsum est. Si relatiue, ergo supponit aut copulat notionem. Si supponit notionem, non ergo personam, uel ergo "esse personam" non est "esse quem". Si copulat notionem, ergo dicitur in respectu, ut scilicet dicatur ¶ "pater est persona" ad filium quod nihil est dictu. ¶ 260 265

Ad hoc dixerunt quidam quod hoc nomen 'persona' in singulari est essentiale, et in plurali est personale, et ideo dixit Augustinus, ut dicunt, quod "personam esse est essentiam esse". Set sicut ipsi concedunt quod pater et filius et spiritus sanctus sunt una essentia, debent dicere quod sunt una persona. Istam opinionem tanquam antiquatam re ¶ linquimus. 270

Alii uero dicunt quod hoc nomen 'persona' significatione est essentiale, set suppositione est personale, sicut hoc nomen 'missus' substantiuatum; unde dicunt quod Augustinus habens respectum ad significationem nominis dixit

253 A 238vb 259 Ca 188vb 264 S 36ra 270 E 101vb

242 In primo Sententiarum : Petr. Lomb., *Sent.* I, 23, 2, 2, ed. Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas, 181¹⁶⁻¹⁹; I, 25, 1, 2, 190¹⁷⁻¹⁸. 245 Augustinus : Aug., *trin.* V, c. 8, 9, CCSL 50, 215-216 (PL 42, 917); cf. Petr. Lomb., *Sent.* I, 23, 1, 1, ed. Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas, 181⁴⁻⁹. 250 dicitur : cf. Aug., *trin.* VII, c. 4, 7, CCSL 50, 255 (PL 42, 939); cf. Petr. Lomb., *Sent.* I, 23, 2, 2, ed. Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas, 183⁴⁻⁵; I, 25, 1, 4, 191¹⁵⁻²⁵. 256 omne nomen... relatiuum : cf. Aug., *trin.* V, c.8, 9, CCSL 50, 215 (PL 42, 916); cf. Petr. Lomb., *Sent.* I, 26, 3, 1, ed. Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas, 198²⁰⁻²².

quod "personam esse" est "esse essentiam". Set qua ratione concedunt isti
 275 quod pater est una persona et filius est alia persona, debent dicere quod deus
 genuit alium deum; uel sicut concedunt quod persone sunt, debent dicere
 quod dii procedunt. Set forte dicent quod non est simile, quia hoc nomen
 'persona' ubique supponit personam, set hoc nomen 'deus' non nisi ex re-
 strictione. || Set si hoc dicant, debent dicere ad minus quod filius et spiritus
 280 sanctus sunt duo missi, quia hoc nomen 'missi' substantiuatum non supponit
 nisi personam.

Alii uero, quibus consentimus, dicunt quod hoc nomen 'persona' nec si-
 gnificatione, nec suppositione est essenziale modo, set tantum personale; set
 antiquitus in quadam significatione, modo inusitata, erat essenziale signifi-
 285 catione et suppositione. Set postea urgentibus hereticis institutum fuit in alia
 significatione, in qua fuit et est personale. Vnde quidam sustinentes hanc
 opinionem dicunt quod Augustinus secundum priorem significationem ||
 huius nominis persona dixit quod "esse personam est esse essentiam", et
 secundum posteriorem significationem dixit quod "pater et filius et spiri-
 290 tus sanctus sunt tres persone". Set auctoritates Augustini que sunt in primo
 Sententiarum manifeste uolunt quod etiam secundum posteriorem signifi-
 cationem huius nominis persona "personam esse sit essentiam esse". Et ideo
 paulo aliter procedimus, dicentes quod hoc nomen 'persona' secundum quod
 illo in trinitate utimur, non datur ab aliqua proprietate essentiali uel notiona-
 295 li, set supponit personam sicut hoc nomen 'aliquis' et significat intellectum,
 et significat personam.

¶ Nec tamen significat predicabile uel quasi predicabile, ut ista nomina
 'deus', 'deitas', 'pater', 'paternitas' signifacant quasi predicabilia, unde rea-
 liter predicant essentiam uel notionem; set hoc nomen 'persona' significat
 300 intellectum, quo mediante significat et supponit suppositum siue personam,
 set nec ut proprietatem, nec ut essentiam; unde nihil predicat realiter, quia
 nichil dat intelligi ad modum predicabilis. Supponit ergo personam, set non
 predicat eam, quia sicut nullus homo predicatur, sic nec filius dei, nec alia
 persona.

305 Ad sequens dicimus quod cum Augustinus dicit quod "quicquid dicitur
 de tribus personis secundum essentiam" etc., large sumit "dicitur secundum
 essentiam", ut scilicet illud nomen dicatur dei secundum essentiam quod
 connotat essentiam, et ideo excipitur bene hoc nomen 'persona'.

279 Cb 271^{ib} 287 R 32ra 298-299 realiter] rationabiliter β rationaliter P

290 Auctoritates Augustini : cf. Aug., *trin.* VII, c.4-6, CCSL 50, 256-262 (PL 42, 941-943).
 290-291 In primo Sententiarum : cf. Petr. Lomb., *Sent.* I, 23, 1-5, ed. Collegii S. Bonaventurae
 ad Claras Aquas, 181¹⁶-185²¹. 305 Augustinus : cf. supra, p. 103, l. 245 et adnot.

Ad sequens dicimus quod non omne nomen in trinitate est essenziale uel
 relatiuum. Duo enim sunt principalia genera nominum que dicuntur de tri- 310
 nitate, scilicet essenziale et relatiuum, et iuxta utrumque genus sumitur ali-
 quod genus secundarium, quia iuxta nomen relatiuum sumitur quoddam
 nomen quod non est relatiuum, set quasi relatiuum, quale est hoc nomen
 'duo': non est enim relatiuum, quia nec copulat nec supponit notionem, alio-
 quin plures quam quinque essent notiones, set est quasi relatiuum quia di- 315
 stinguunt || sicut et nomen relatiuum. Similiter iuxta nomen essenziale sumitur
 quoddam nomen quod non est relatiuum nec essenziale, set quasi essentia-
 le, quale est hoc nomen 'persona': non enim est relatiuum, quia non suppo-
 nit nec copulat notionem; nec est essenziale, quia nec supponit, nec copulat
 essentiam; set est quasi essenziale, quia supponit ad modum essentialis.] 320

Vnde pater nullo est persona, nec filius aliquo est persona, nec spiritus
 sanctus; unde hec locutio "filius in eo quod est persona conuenit cum patre"
 potest esse incongrua uel congrua, quia hec uox "in eo quod" potest respicere
 proprietatem (uelut cum dicitur "iste in eo quod est homo, est animal"), et
 secundum hoc est incongrua, quia nulla proprietas notatur per hoc nomen 325
 'persona'; uel potest respicere attributum. Et est uera sub hoc sensu: "filius in
 hoc", scilicet esse personam, "conuenit cum patre". [Set inde non sequitur
 "ergo aliquo est persona".]

Innuunt tamen hoc nomen 'persona' essentiam siue || substantiam diuinam
 sub illo tropo loquendi quo dicitur in alia facultate || quod hoc nomen 'albus' 330
 significat substantiam cum qualitate, quia notat rem termini, de quo dicitur,
 esse substantiam. Similiter hoc nomen 'persona' notat rem de qua dicitur es-
 se substantiam. Vnde hec argumentatio est uera: "pater est persona, ergo est
 essentia siue substantia", similiter hec est uera: "persona est, ergo substantia
 est", sicut hoc nomen 'incarnatus' uel 'humanatus' significat et copulat di- 335
 uinam essentiam et nullam connotat proprietatem nec effectum aliquem in
 creatura, set notat quod res siue persona de qua dicitur sit facta homo. Vnde
 hec || est uera: "diuina essentia est incarnata", "filius dei est incarnatus"; hec
 autem falsa: "pater uel spiritus sanctus est incarnatus", non propter adiectiui
 copulationem, set propter eius innuentionem. Innuunt enim quod pater uel spi- 340
 ritus sanctus sit factus homo. Et Augustinus, more suo habens respectum ad
 innuentionem huius nominis 'persona', dixit quod "personam esse est substan-
 tiam siue essentiam esse". Est enim mos Augustini quod quando aliqua uox
 significat unum et connotat aliud, modo utitur illa uoce pro principali signi-

316 S 36rb 329 Ca 189ra 330 A 239ra 333 Similiter hoc nomen 'persona' notat rem de
 qua dicitur esse substantiam om. δ 333 uera Cb: necessaria Eγ 334 uera Cb: necessaria
 Eγ 338 P 143ra

345 ficato, modo pro connotato, unde dicit super Iohannem quod filium audire
patrem est filium generari a patre, et tamen hoc uerbum 'audire' non signi-
ficat || notionem, immo diuinam essentiam, et connotat notionem, et ideo
dicit Augustinus quod audire patrem est generari a patre. Quandoque uero
Augustinus habens respectum ad principalem significationem huius uerbi
350 'audire', dicit quod 'filium audire est || filium esse'. Respiciens igitur Augusti-
nus principalem significationem et suppositionem huius nominis 'persona',
dicit in primo Sententiarum: "patrem et filium et spiritum sanctum dicimus
esse tres personas", set respiciens innuentionem eiusdem nominis, subiungit
|| quod "commune est eis id quod est persona", scilicet substantia.

355 <6> Item. Caue quod dicit magister in Sententiis, quod cum dicimus tres
personas esse, dicimus quod tres persone sunt, idest tres subsistentes, scilicet
tres entes pro quo Greci dicunt "tres ypostases". Et postea in vii uel viii capi-
tulo inducit ad idem auctoritatem Iohannis Damasceni; set non est mirum
quod dicit magister nisi hoc nomen 'tres' ubique teneatur adiectiue, quod si
360 est, ergo pater et filius et spiritus sanctus sunt tres entes, ita quod hec dictio
'entes' teneatur substantiue. Eadem ratione pater et filius et spiritus sanctus
sunt tres dii, quia sicut hoc nomen 'deus' est essenziale, ita hec dictio 'ens'
siue teneatur adiectiue, siue substantiue.

Ad hoc dicimus quod nichil cogit nos ut dicamus hanc dictionem 'entes'
365 teneri substantiue in predictis uerbis magistri. || Potest enim teneri adiecti-
ue, et hoc nomen 'tres' substantiue, et nullus erit scrupulus. Dicamus tamen e
contrario secundum quod dicitur in alia facultate, quod participium presen-
tis temporis ponitur pro suo uerbo et hoc nomine "qui est", ergo hic sensus
"tres entes", idest "tres qui sunt". Set locutio est multum inpropria, unde in
370 communi usu loquendi non esset concedendum quod pater et filius et spi-

346 audire] generari Cb 347 R 32^{tb} 348 Augustinus Ey: om. Cb 350 Cb 271va 354 E
102ra 355 quod Cb: tibi Ey 356 quod tres om. Cb 358 mirum scripsi: magnum mss.
359 ubique om. Cb 359 adiectiue] substantiue Cb 365 S 36va 368 qui] quod Cb

345 Super Iohannem: cf. Aug., *tract. in Ioh.* XIV, 7, CCSL 36, 146 (PL 35, 1506): «Cum ergo
Deus loquens, linguam non quaereret, et genus locutionis non adsumeret, quomodo auditus
est a Filio, cum ipsum Filium sit locutus Deus? Quomodo enim tu uerbum quod loqueris, in
corde habes, et apud te est, et ipsa conceptio spiritalis est (...), sic Deus edidit Verbum, hoc
est, genuit Filium». 349 Augustinus: Aug., *tract. in Ioh.* XVIII, 10, CCSL 36, 186 (PL 35,
1542): «Ergo et audit filius, et uidet filius, et ipsa uisio et auditio filius; et hoc est illi audire
quod esse, et hoc est illi uidere quod esse». 350–351 Augustinus: Aug., *trin.* VII, c.4, 8,
CCSL 50, 257 (PL 42, 940). 352 In primo Sententiarum: Petr. Lomb., *Sent.* I, 23, 3, 3, ed.
Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas, 183³²–184². 355 magister in Sententiis: cf. Petr.
Lomb., *Sent.* I, 25, 2, 3, ed. Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas, 193¹⁰⁻²⁵. 357–358 In vii
uel viii capitulo: cf. Petr. Lomb., *Sent.* I, 25, 2, 3, ed. Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas,
194²⁰⁻²². 358 Iohannis Damasceni: Ioh. Dam., *fid. orth.*, III, c. 5 (PG 94, 999 B), Translatio
Burgundionis, ed. Buytaert, 183

ritus sanctus sunt tres entes uel subsistentes, ita quod hec dictio "entes uel subsistentes" teneatur substantiue. Set hic excusamus magistrum.

¶ Set obicitur: tu dicis quod Augustinus ideo dicit hoc nomen 'persona' significare essentiam, siue "idem esse deo esse personam et esse essentiam", quia hoc nomen 'persona' eo modo significat essentiam quomodo hoc nomen 'albus' suppositum siue substantiam, scilicet quia innuit et connotat substantiam. Ergo eadem ratione debuit dicere Augustinus, et tu cum eo, quod hoc nomen 'pater' significat substantiam siue essentiam, uel ad minus hoc nomen 'genitus' ita quod sit nomen et adiectiue teneatur. Dicimus quod non est ita, quia licet hoc nomen 'persona' dicatur significare essentiam eo modo quo hoc nomen 'albus' suppositum siue substantiam, non tamen penitus eodem modo, set quodammodo eodem modo, quia longe expressius hoc nomen 'persona', scilicet quia connotat essentiam et in hoc conuenit in hoc nomine 'albus', quia hoc nomine audito 'persona' statim intelligitur quod persona sit essentia, et quia significat ut dictum est essentialiter, quod non facit hoc nomen 'genitus' uel hoc nomen 'pater'.

¶ Item. Cum hec sit uera 'pater notione est pater', et hec 'deus essentia siue deitate est deus', quare non similiter hec est uera 'pater personalitate est pater'?

Si forte concedatur sic, contra: ablatius determinat hoc nomen 'persona', ergo ratione essentie uel notionis. Si ratione essentie, ergo hoc nomen 'persona' supponit uel co || pulat essentiam, et ita est stricte essentiale, ergo non dicitur pluraliter de personis, quia nullum nomen significatione essentiale dicitur suppositione pluraliter de personis, siue supponat personas, siue non. Si uero sit determinatio ratione notionis, ergo hoc nomen 'persona' supponit uel copulat notionem, ergo est relatiuum.

Dicimus quod uere dicitur "pater deitate est deus" et ablatius designat ibi non dico causam, set tamquam causam. Nichil enim est causa dei. Set cum diuina essentia per hanc ablatiuum 'deitate' supponatur ut proprietas, determinat predicatum tamquam designans causam. Set nihil est dictu "pater personalitate est persona", quia iste ablatius "personalitate" non potest ibi notare causam nec tamquam causam, quia nec supponit essentiam, nec notionem, nec aliud, set est tantum modus loquendi sicut hoc nomen 'ternarius' cum dicitur "ternarius personarum est".

¶ Item. Queritur utrum Christus secundum quod homo sit persona.

Hoc probatur. Concedatur hec locutio: "Christus est factus aliquid", || quia est factus hoc. Hec enim dictio 'factus' non habet in se negationem uel cau-

373 Set obicitur tu dicis... ..genitus uel hoc nomen pater iter. Ca 373 persona Ca: personam δE 379 et Ca: om. δE 392 Ca 189rb 406 A 239rb 407-408 causam scripsi cum δ: officium CaE

sam confundendi terminum communem sequentem, et ita sufficit unus descensus. Et ita cum hec sit uera "Christus est factus hoc", et hec est uera "Christus est factus aliquid", pari ratione hec est uera: "Christus factus est substantia rationalis nature indiuidua" (sumatur hoc nomen 'substantia' prout sumitur in descriptione). Quod illa sit uera sic probatur: Christus est factus substantia huius rationalis nature indiuidua, demonstrata rationalitate Christi creata. Hoc enim nomen 'rationalis' sumitur in descriptione communiter ad rationalitatem creatam et increatam. Cum ergo hec sit uera "Christus est factus substantia huius rationalis nature indiuidua", et hec similiter est uera "Christus est factus substantia rationalis nature indiuidua", ergo a descriptione Christus est factus persona; set non secundum quod deus, ergo secundum quod homo, ergo est persona secundum quod homo.

Item. Aliquot sola concurrunt sufficienter ad hoc quod iste || purus homo sit persona, scilicet corpus, anima et rationalitas. Set eadem in specie concurrunt in Christo secundum quod est homo, ergo est persona secundum quod homo.

Item. Iste terminus 'persona' in quadam significatione speciali dicitur tantum de personis creatis: aut in illa dicitur de Christo, aut non. Si dicitur, ergo Christus est persona secundum quod homo. Si non, ergo ille terminus 'aliquid' notat uel connotat circa personas creatas quod non conuenit Christo. Dicatur quidem: "dicimus quod Christus non est persona secundum quod homo, immo quasi hereticum est dicere quod Christus factus sit persona". Nam persona nomen est iuris et dignitatis, et humanitas Christi seruitutis. Dicimus || ergo ad obiecta quod hec est uera "Christus est factus substantia rationalis nature indiuidua", set non ualet cum infert "ergo est factus persona". Prima enim est uera ratione descensus huius termini "rationalis nature". || Set in hoc termino 'persona' nullus est descensus ratione humane Christi nature, et ita cum hac dictione 'factus' uel cum consimili non ualet argumentatio, a descriptione, ad descriptum uel e contrario. Set cum hoc uerbum 'est' ualet instantia, posito quod Sortes modo sit albus una albedine, et continue ante fuit albus alia albedine. Hoc ergo posito hec est uera: "Sortes fit affectus albedine quia fit affectus hac albedine, ergo fit albus". Non ualet, quia in hoc nomine 'albus' non fit descensus, et ita cum continue ante fuit albus, non fit modo albus; set in hoc termino 'albedine' est descensus, et ideo prima est uera.

Ad sequens dicimus quod re uera aliquot sola concurrunt ad hoc quod iste purus homo sit persona que non concurrunt in Christo, uel eadem in specie concurrunt, non tamen penitus eodem modo. Ad hoc enim quod iste homo

420 S 36vb 428 quidem scripsi cum S: quid CaEPAR 431 E 102rb 434 P 143rb

purus sit persona, exigitur quod anima sit corpori unita mediante rationa-
 litate, et ista concurrunt in Christo; propterea in isto puro homine exigitur
 excellentia, siue quod rationalitas sit in eo eccellente, ita scilicet quod in eo
 nulla sit excellentior natura. Et ideo diximus quod persona nomen est iuris
 siue dignitatis, et non seruitutis. Set ista excellentia non est in Christo ho- 450
 mine, nec rationalitas creata est in eo predicto modo, scilicet excellenter. Ex
 hoc patet quod hoc nomen 'persona' in illa speciali significatione, in qua di-
 citur tantum de personis creatis, non dicitur de Christo, quia connotat quan-
 dam excellentiam que non conuenit Christo secundum quod est homo siue,
 ut ita dicam, habet intellectum articuli notantis excellentiam et excludentis 455
 superioritatem siue maiorem dignitatem ab eadem persona.]

---

451 scilicet δ : *om.* CaE   456 persona] "Persona est substantia rationalis nature indiui-
 dua": hec propositio in remouet compositionem et communicabilitatem. Secundum quod
 remouet compositionem non conuenit anime hoc descriptio, quia anima communicabilis
 est corpori. Secundum quod remouet communicabilitatem, non conuenit deo, quia deitas
 communicabilis est quia eadem est essentia trium *add.* E